

Forud for den glansperiode, Kiel oplevede fra det 16. århundrede, har byen i middelalderen tilsyneladende fristet en ganske underordnet tilværelse, domineret af naboskabet til Lübeck. Byens tilblivelse og ældste udvikling har været underkastet en række undersøgelser, hvorimod der med *Henning Landgrafs* bog »*Bevölkerung und Wirtschaft Kiels im 15. Jahrhundert*», (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, bd. 39, 1959.) for første gang forsøges en oversigt over dens udvikling i senmiddelalderen. Det materiale, Henning Landgraf bearbejder, er efter omstændighederne nogenlunde fyldigt, foruden diplomerne enkelte skatteregnskaber og toldregnskaber. Det behandles i alt væsentlig med den fornødne varsomhed, omend næppe altid udtømmende, og forfatteren har undertiden givet gode bidrag til karakteristik af den behandlede periode. Man kunde her nævne hans påvisning af den sociale differentieringsproces, der finder sted i sidste halvdel af det 15. årh., en parallel til lignende udviklingstendenser lidt tidligere i de større handelsbyer. Ligeledes kunde man nævne forf.s forsigtige behandling (s. 130 ff.) af byens handel. Kiel beskæftigede sig i meget ringe udstrækning med eksporthandel, og kun i virkelige krisear (dyrtidsårene i 1480'erne og krigsårene 1509—12) fik den en vis betydning som kornleverandør for Lübeck (jfr. s. 145 f.).

Det er prisværdigt, at forf. intetsteds overdriver Kiels størrelse eller betydning, men ofte og stærkt understreger, at byen selv efter datidens målestok var lille, og spillede en ganske underordnet rolle i hanseforbundet. På denne baggrund kan det derfor undertiden virke let grotesk, at det stadig har været forf. magtpåliggende at operere med hele den tyske byforsknings arsenal af abstraktioner, systematik og typologi, der endda oftest accepteres uden forbehold. Jeg vil ikke benægte, at kendskab til byforskningens arbejdsmetoder og resultater er en naturlig forudsætning også i et arbejde med byer af ringere format, men det rummer på den anden side også en fare for at overse de specielle træk, og denne ensidighed har forf. næppe helt undgået. S. 38 godtager han uden tilstrækkelig argumentation det almindelige befolkningstab i det 14.—15. århundrede (med henvisning til *E. Keyser*, *W. Abel*, *F. Lütge* og andre) som gyldigt for Kiel uden tilstrækkelig diskussion. S. 36 accepteres hvad man — med et strindbergsk udtryk — kunde kalde *Horst Jechts* byknappologi. Kiel karakteriseres som en typisk middelby, sikkert rigtigt under forudsætning af grupperingsprincippernes holdbarhed og af, at denne klassificering tjente en virkelig funktion i bogens disposition.

Denne afhængighed af andre forskeres idéer forklarer, at en række af de undersøgelser, forfatteren tager op, egentlig ikke føres til bunds, eller at de standser ved konstateringen af parallelfænomener til andre byer. F. eks. forekommer skildringen s. 121 ff. af Kieleromslaget, der jo er et specielt kielsk træk, mig næppe helt fyldestgørende, skønt der dog i rentebøgerne foreligger et fyldigt materiale. Det er tilsyneladende undgået forfatterens opmærksomhed, at renten var faldende i det 15. århundrede. Der er her tale om et internationalt fænomen, der også har påvirket Kielermarkedet, omend ret sent; men der er også tale om et forhold, der må have haft betydelig rækkevidde for kreditorer (især vel den holstenske adel) såvel som for debitorer.

Sammenfattende kan det altså siges, at Henning Landgrafs bog røber betydelige mangler, men at han også har givet en række værdifulde bidrag til Kiels historie, som utvivlsomt vil kunne benyttes i forskningen.

E. Ladewig Petersen

Af den fremstående tyske historiker *Gerhard Ritter*s værk »*Staatskunst und Kriegshandwerk*«, hvis 1. bd. udkom 1954 og omtaltes her i tidsskriftet 11. r. IV, s. 582 ff., er i 1960 2. bd. udsendt (R. Oldenbourg Verlag München. 393 s.). Som undertitel har dette bd. »*Die Hauptmächte Europas und das wilhelminische Reich (1890–1914)*«. Det er altså stort set kejser Wilhelm II.s regeringstid, efter at Bismarck var styrtet, som bindet omhandler.

Af bogens to dele giver den første, kortere (114 s.) en god og klar oversigt over indretningen af hærvesenet og dets forhold til de politiske myndigheder i Europas ikke-tyske stormagter: Frankrig, England og Rusland. Denne oversigt omhandler nævnte emner fra omkring det 19. århundredes begyndelse. I 1. del skildres desuden de engelsk-franske generalstabsaftaler og ententepolitiken 1905–14. Ritter definerer det mangetydige ord »militarisme« som gældende den tilstand, hvor politisk førerskab og politisk tænkning ikke længere har førstepladsen i forhold til den militære (s. 32). Ud fra denne definition konstaterer han, at hverken Frankrig, England eller Rusland var »militaristiske«, hvor stort et omfang disse landes hærstyrker end havde nået, da den første verdenskrig udbrød. Om Frankrig hedder det f. eks. s. 34, at der ikke kan tales om en selvstændig rolle for hæren som »stat i staten« således som i Tyskland. Og i England var, skriver Ritter s. 51, de politiske, civile instansers overvægt over de militære end-